

Postkoloniale reisliteratuur als *omkering*. Over een vreemde Zuid-Afrikaanse “gids” van Bas Vlugt

PAWEŁ ZAJAS

Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

zajas@ifa.amu.edu.pl

Abstract. The paper aims at analysing the representation of South Africa and the Afrikaners in the novel-like guide written by the Dutch journalist Bas Vlugt. The postcolonial literature is initially viewed in terms of the reversal of power relations where the observed become active observers. This approach is, however, undermined by the fact that it has, among others, also attracted genuinely European writers, such as the author of the analysed text, Bas Vlugt. The aim of these writers is to give an objective representation of the former colonies by means of denying colonialism and the contemporary social relations fostered by it. Next, the focus is on two major aspects of Vlugt’s representation: the development of an ethnographic authority and the ideologically anti-tourist approach of the author. Finally, an attempt is made at demonstrating that the book, cautiously labelled as a novel, utilises a range of commonly accepted anthropological strategies whose aim is to convincingly show that the fieldwork is not only a fact, but is also most extraordinary. The disclosure of the “genuine,” but concealed from the “ordinary” tourist, face of Africa is viewed here as a lost cause and is analysed in terms of Goffman’s division of human behaviour into the *backstage* and *stage* episodes.

1. Vooraf: Postkolonialisme, reisliteratuur en de paradox van de omkering

Iedereen die op zijn minst een beetje belang stelt in reisliteratuur is er zich zeker van bewust dat dit genre de laatste tijd een enorme bloeiperiode kent. Het toenemende aantal publicaties alsook de wetenschappelijke belangstelling in de reisliteratuur zijn de voornaamste bewijzen daarvan. De reisliteratuur werd al meerdere malen ten dode opgeschreven of als een niet aan een literaire maatstaf voldoende tekstsoort gewoonweg afgedaan (Youngs 2004: 55-56). Tegenwoordig wordt deze echter opnieuw de hoofdbron van analytische studies en uiteenzettingen over de beeldvorming van de Ander. Waarom zijn de reisverslagen zo belangrijk voor het postkoloniale onderzoeksgebied? Een mogelijk antwoord

zou kunnen zijn: onderwerpen zoals kolonialisme, postkolonialisme en neokolonialisme zijn zonder begrip van beweging nauwelijks denkbaar. De gevolgen van een postkoloniale meerdimensionale beweging worden het best in reisliteratuur overgedragen. De bestudering ervan wordt daardoor, meer dan het lezen van “gewoon” proza en dichtkunst, een essentiële bijdrage aan het onderzoek van postkoloniale beweging. In de reisliteratuur staat de pendelbeweging tussen het Zelf en de Ander centraal. De positie van reisverslagen wordt door de ‘kijk’-figuur bepaald, een figuur die ook voor het spanningsveld tussen de kolonisator en de gekoloniseerde van belang is (Schimanski 2004: www). Al in een vroege postkoloniale studie (1973) verwoordde Jacques Leenhardt deze relatie als volgt: de microkosmos van het koloniale probleem is een dialectiek van “kijken” en “gezien worden” (Leenhardt 1973: 60, in: Schimanski 2004: 5).

Degenen die vroeger het object van het “kijken” zijn geweest, zijn nu zelf aan de telescoop. Ze schrijven reisliteratuur, treden dikwijls in de voetsporen van grote en bekende koloniale reizigers (met talrijke intertekstuele verwijzingen), herschrijven hun verslagen en vergelijken hun ervaringen. Deze *omkering* eist de zekerheid dat de postkoloniale reizigers inderdaad in staat zijn de positie van de Ander te vertegenwoordigen. Ze moeten in zekere zin aan de mogelijkheid geloven dat de handeling van “kijken” uit de ijzeren greep van het koloniale betoog gerukt kan worden (Schimanski 2004: 9). Hoewel de postkoloniale schrijvers juist uit de voormalige koloniën zouden moeten komen (Stammwitz 1999: www), trachten ook Europese schrijvers van reisverhalen dezelfde *omkering* te maken. Het lukt echter niet altijd. Hier een leuk voorbeeld daarvan.

2. Bas Vlughts grote Zuid-Afrikaanse vertelboek en de doelstelling van het artikel

In 2002 verscheen *De ijssalon van dokter Harry*, de debuutroman van Bas Vlught (2002). Vlught is een auteur die zijn hart aan Afrika heeft verpand, er staan namelijk nog enkele boeken van hem over dat continent op stapel. Hij is vooral auteur van reisgidsen over Afrikaanse landen voor de Dominicus-reeks: over Mali en Burkina Faso (2004), Kenia, Tanzania en Zanzibar (2002), alsook over Zimbabwe, Botswana en Namibië (1997). Verwacht worden nog twee boeken die in 2006 zullen verschijnen: een gids over Zambia, Malawi en Mozambique en de reisroman, *Sahel*. Vlught studeerde economische geografie aan de Universiteit van Amsterdam, was een aantal jaren reisleider en besloot daarna de journalistiek in te gaan. Zijn werk voor diverse communicatievakbladen combineert hij nog met de hoofdredacteurschap van “AfrikaNieuws,” een e-magazine voor iedereen die

iets met Afrika heeft. Vlugs belangstelling reikt nog verder: hij schreef ook twee mannenboeken, waarvan het ene een introductie tot het huwelijk en het andere een introductie tot het vaderschap is (Vlugt 2003; 2004). In Vlugs boekenproductie gaat het dus over triviaalliteratuur bij uitstek. Toch zijn de clichés die de lezer juist door de ontspanningsteksten worden opgediend de meest aantrekkelijke. Omdat het populaire altijd een politieke macht van de wijdverspreide beeldvorming bezit (Barker 2005: 79), is het moeite waard om ook de *Ijssalon van doktor Harry* aandachtig onder de loep te nemen.

In Vlugs boek over Zuid-Afrika – roman, zoals het op de omslag staan – volgt de hoofdpersoon de routes die de Schotse zendeling en ontdekkingsreiziger David Livingston (1813-1873) door Zuidelijk Afrika maakte. Hij begint dus zijn tocht in Kaapstad, reist door Beaufort West, Kimberley, Kuruman en verder door Botswana, tot aan de grens met Zambia en Zimbabwe. Drie aspecten van Vlugs boek vind ik het meest interessant en wil ze hier opeenvolgend naar voren brengen. Eerst wil ik kijken naar de manier hoe Bas Vlugt zijn etnografische gezag construeert. Met andere woorden: hoewel hij aan zijn Zuid-Afrikaanse verslag een romanvorm verleent, doet hij steeds beroep op het veldonderzoek van de protagonist (die ook Bas Vlugt heet) waarin de lezer bloed, zweet en tranen van de avontuurlijke inspanning voelt en daardoor bijna automatisch aan zijn relaas geloof hecht. In verband daarmee zal ik laten zien hoe zulke tekststrategieën in de antropologische traditie zijn verankerd. Vervolgens besteed ik mijn aandacht aan een bijzonder aspect van de etnografische geloofwaardigheid: de antitoeristische attitude van de schrijver die ons het “echte” gelaat van Afrika wil tonen. Naar aanleiding van Erving Goffmans indeling van sociale instellingen, die ook van toepassing kunnen zijn op contemporaine toerismetheorieën, probeer ik de vraag te beantwoorden waarom zo’n poging niet lukt. Het derde aspect van mijn artikel betreft het door Vlugt gecreëerde beeld van Afrikaners – zijn nutteloze zoektocht naar “echte” archetypen die soms echt amusante trekken aanneemt.

3. Ik ben er geweest! – Over het etnografische gezag

Vlugs boek is zeker geen etnografisch/antropologisch verslag. Maar toch doet hij op de meeste plaatsen beroep op technieken die door professionele antropologen zijn uitgewerkt. Hij lijkt, zoals de antropologen, de ambitie te hebben de lezer het beeld van het land en zijn bewoners te laten zien. Hij laat ook de lezer, zoals de antropologen dat doen, aan zijn relaas geloven. De uiterst subjectieve en in zijn werkwijze ietwat impressionistische romanfiguur Bas Vlugt maakt daarbij geen gebruik van extensieve beschrijving of elegante terminologie. Zijn overtuigingskracht vloeit voort uit de vaardigheid om de lezer het volgende mede

te delen: hij heeft de andere, vreemde cultuur doordrongen, waar het boek het voornaamste resultaat van is. Met andere woorden: hij is dáár geweest.

Deze eigenschap van etnografische teksten is dermate duidelijk en opvallend dat zij vaak over het hoofd wordt gezien. Het gezag dat erachter staat doet ons denken aan een gestolen brief: bijna alles erin berust op beweringen die nauwelijks verifieerbaar zijn (Geertz 2000: 14). De lezer wordt geen keus toegestaan: hij neemt of alles (tijd en plaats van de beschrijving, informanten, culturele achtergrond van de etnograafreiziger) of niets. In de professionele etnografie ziet het er ook niet veel anders uit. Ook in het geval dat in een bepaald gebied meer dan een etnograaf te werk gaat die dezelfde groep onderzoekt, zal het uiterst moeilijk vallen om enige falsificatie te bewijzen (tenzij de etnograaf zichtbaar onkundig is). Een doorsnee lezer kan dus zelf naar Zuid-Afrika gaan om de Livingstone-route te bereizen; indien hij echter geen van de door Vlugt geconstateerde feiten tegenkomt, twijfelt hij eerder aan zijn eigen perceptievermogen dan aan die van de reisboekauteur.

Ook de intensief plastische stijl van Vlugt kan als een van de bronnen van zijn “geloofwaardigheid” worden beschouwd. Zijn optische taal, zijn signatuur van “Ik ben er geweest” blijft op het visuele gericht. De stijl blijft nog steeds visueel als het relaas niet op de eigen ervaring berust maar op herinneringen van de informanten. Die fotografische, bijna filmachtige tekst is ook voor de antropologen en etnografen niet onbekend. Het voornaamste voorbeeld hiervan is zeker Sir Edward Evan Evans-Pritchard (1902-1973) die door Mary Douglas tot “Stendhal van de antropologie” werd gedoopt (Geertz 2000: 97).

Het etnografische gezag van Vlugt heeft nog een belangrijk bestanddeel dat hier onderzocht moet worden: de antitoeristische attitude.

4. “Ik heb een hekel aan reizen” – Over de identiteit van contemporaine reizigers

“Ik heb een hekel aan reizen en aan ontdekkingsreizigers.” Zo luidt de beroemd geworden eerste zin van *Het trieste der tropen*, het magnum opus van Claude Lévi-Strauss (1964: 5). En na deze aanhef deed hij uitgebreid verslag van zijn reizen. Het identificatieproces van de postkoloniale reiziger manifesteert zich reeds lang in zijn kritiek van het toerisme. De professionalisering van de etnografie begon al in de tweede helft van de negentiende eeuw. De “geraffineerde reis” die door de stelling “Wij zijn geen toeristen” wordt gekenmerkt, werd een van de kenmerken van de toenmalige wetenschappelijke reizigers (Clifford 2004: 153). De aanwezigheid van de auteur wordt meestal opzij geschoven, waardoor vele teksten uit die tijd de indruk wekken alsof ze

juridische verslagen zijn die door een botanicus werden geschreven (Geertz 2000: 29). Omdat vandaag de dag het toerisme als een hedendaagse vorm van kolonialisme wordt beschouwd, proberen zich de reizigers van de “gewone” toeristen af te zetten door naar een al genoemde professionalisering te verwijzen. Contemporaine toerismetheorieën zien dat echter als een deel van de strategie waarvan in de toeristische industrie steeds vaker gebruik wordt gemaakt (MacCannell 2002: 162-3).

Het door Vlucht gekozen genre—de roman—voor de reisbeschrijving moet volgens mij worden gezien als een poging om aan de ban van literaire vormen te ontsnappen die als minderwaardig worden beschouwd (journalistiek, biografie, reisgidsen). Dit verschijnsel komt onder de reisauteurs niet zelden voor. Bruce Chatwin heeft nooit van de label *travel writer* gehouden (Young 2004: 56). Jan Morris zei tijdens het in ontvangst nemen van de 25ste Thomas Cook Travel Book Awards: “I’ve never thought of myself before as a travel writer. The term travel writing seems a bit demeaning” (rede gehouden aan de Nottingham Trent University, 26 januari 2004; Young 2004: 56). Het is moeilijk om te bepalen in hoeverre de schrijvers zelf overtuigd zijn van de minderwaardigheid van het genre waarin ze uitmunten en hoe sterk ze de bestaande vooroordelen internaliseren. Het lijkt wel interessant dat ze over het algemeen benadrukken dat de reisliteratuur niet de enigste vorm is waar ze zich bezig mee houden. Dikwijls geven ze ook te kennen dat hun reisverhalen nog een andere dimensie hebben: memoires, literaire fictie, reportage of een etnografische schets (Young 2004: 56). In deze context lees ik ook de label “roman” op de kaft van Vlucht’s boek.

Bas Vlucht geeft de lezer duidelijk te verstaan dat deze roman is geschreven als een reactie op reisgidsen die hij zelf en anderen maken. Terwijl hij in een reisgids alle toeristische attracties moet noemen, reist hij in feite het liefst naar plekken waar geen toeristen komen (Conradi 2002: www). “Gelukkig bleken de routes van Livingstone totaal niet toeristisch. Bij mijn weten—ik heb het niet heel grondig gecontroleerd—ben ik de eerste reisauteur die in het voetspoor van Livingstone rijdt. Dat is opmerkelijk omdat tegenwoordig elke bekende reiziger van vroeger wordt nagereisd” (Conradi 2002: www). Om zich op een zichtbare manier af te grenzen van de mensentype dat “toeristen” heet, benadrukt hij reeds in het begin zijn volledige reisautarkie: “Wat reizen betreft ben ik meer een *loner*, maar voor deze keer maak ik een uitzondering. Ik ben dan ook in goed gezelschap. Mijn reisgenoot heeft het continent meerdere malen doorkruist en is een expert voor wie Afrika geen geheimen heeft. Wel een enfant terrible met wie geen land te bezeilen is. Gelukkig is hij al 125 jaar dood” (Vlucht 2002: 9).

De ondernomen *Reisewiederholung* (Schimanski 2004: 23), het in voetspoor treden van imperiale ontdekkingsreizigers, zou Vlucht het ware gelaat van het land laten zien: “[...] door de reis door Livingstone te laten dicteren, kun je Afrika laten zien zoals het is. Zo is het programma tegelijk een zoektocht naar het *echte*

Afrika. Ik kijk vooralsnog uit naar een reis door een Afrika zonder toeristen, alleen Livingstone en ik. Dat wordt het: saai maar boeiend" (Vlugt 2002: 17).

4.1 Het échte Afrika: Tussen podium en coulissen

Het door Vlugt gemaakte onderscheid in "Zuid-Afrika voor toeristen" en het "echte" Zuid-Afrika, Zuid-Afrika zoals het is, kan worden ontleend aan termen van Erving Goffmans indeling van sociale instellingen (Goffman 2000: 135-169). De sociaal verankerde onderscheidingen tussen de waarheid en de onwaarheid die in voormoderne samenleving nog geldig zijn geweest, zijn in de moderne samenleving wat problematischer geworden. Nu moeten de werkelijkheid en de waarheid worden voorgespeeld. Goffman gebruikt hiervoor de termen: de podium-zone en de coulissen-zone. Vooral de coulissen spelen een belangrijke rol in die bipolaire deling van het sociale leven waarbij het vermoedelijk "ware en vertrouwelijke" geconfronteerd wordt met de voorgespiegelde tentoonstelling. Aan het vertrouwelijk met iemand zijn en de directe nabijheid van iemand wordt in onze cultuur een grote waarde gehecht. Indien we één van "hen" willen zijn, moeten we tot de coulissen worden toegelaten. De toeristen willen het echte leven zien, zich verbroederen met de inboorlingen. Steeds vaker wordt de term "toerist" gebruikt voor iemand die zich met een oppervlakkige, niet authentieke ervaring tevreden stelt. Idealiter zou een aspect van een vreemde realiteit, van een vreemde persoon verkend en ervaren moeten worden.

De reisauteurs die in hun waarnemingen van andere culturen het aan Goffman ontleende verschil tussen de onechte voorgevel en de intieme werkelijkheid hanteren, beschouwen dit probleem echter veel te simplistisch. Als hun de kijk achter de coulissen wordt gegund, zijn ze er meestal van overtuigd dat het "echte" leven zich automatisch openbaart. Ze lijken er zich niet bewust van te zijn dat de voorgetoverde realiteit *per se* niet helemaal "echt" hoeft te zijn en dat deze meestal alleen een voorstelling is die aan de structuur van de werkelijkheid ontleend is. Goffman waarschuwt dat het soms moeilijk valt om het podium van de coulissen te scheiden wanneer beide zones vloeiend in elkaar gaan. Dikwijls is het zo dat de voor toeristen voorbereide coulissen niet meer dan kopieën of replieken zijn van echte objecten. Deze kopieën worden echter gepresenteerd als iets wat meer inzicht in het object verschaft dan het object het ooit zelf zou kunnen doen. Onechte coulissen zijn nog meer misleidend en gevaarlijk dan de onechte voorgevel (MacCannell 2002: 159-160).

Dat is precies de val waarin Bas Vlugt trapt. Eerst wil hij de toeristische sluijer van Zuid-Afrika laten vallen. "De hele wereld in één land" is toch iets voor toeristen, niet voor iemand die in het voetspoor van Livingstone treedt. Hij probeert dus de hele tijd achter de coulissen kijken en de ware waarheid zien:

Tijdens het ontbijt van scrambled eggs, bacon, een worstje, schijfje tomaat en dreunende hoofdpijn, speelt op videoschermen een promotiefilm over Zuid-Afrika. Een olifantje hier, zebraatje daar, goede wijn, lekker eten. Tafelberg, parelwitte stranden, een paar vrolijke, zwaaiende negerjongetjes—dit is het nieuwe Zuid-Afrika. De beelden van het filmpje blijven niet lang hangen, want de snelweg van de luchthaven van Kaapstad naar het centrum van de stad gaat dwars door de sloppenwijken van Cape Flats, een gebied waar het merendeel van de één miljoen zwarte inwoners van Kaapstad woont, in hutjes van golfplaten, hout en karton. Dit is het echte Zuid-Afrika. (Vlugt 2002: 10)

Bas Vlugt blijft niet al te lang op het podium, in het beeldschone Kaapstad. Er zit te weinig Afrika in: “Tussen wolkenkrabbers een parkje met een fontein in een perk van kortgeschoren een veel te groen gras. [. . .] Ik bestel een sandwich bij de bar en zeg tegen mezelf dat ik in Afrika ben, maar het wil niet echt lukken. Het weer is ook atypisch [. . .]” (Vlugt 2002: 11). Hij moet het echte Zuid-Afrika zien—de coulissen, die Livingstone zag. “Misschien vond Livingstone het een dissonant in de beeldvorming: de omschrijving van een ook toen al grote, moderne, westerse stad in Afrika. Livingstone begint zijn verslag feitelijk in Kuruman, 1200 kilometer ten noordoosten van Kaapstad” (Vlugt 2002: 24). Daar gaat Vlugt ook naartoe. Maar het reeds geciteerde “saai maar boeiend” wordt al snel niet genoeg om het “echte” Zuid-Afrika te voelen en vooral om de lezer te entertainen. Hier maakt hij gebruik van het ‘roman’-genre voor dat vroeger, ironisch genoeg, hem tegen de ‘toerist’-label zou moeten beschermen. Het wordt steeds minder saai en steeds meer boeiend. Het reisverslag dat populair en gelezen wil worden (en dat wil Bas Vlugt zeker), kan niet helemaal van de verwachtingshorizon van de lezers afwijken. Daarom doet hij o.a. beroep op één van de meest voorkomende Zuid-Afrikaanse contemporaine mythes: de mythe van het buitengewone. Zuid-Afrika is een land waar alles kan gebeuren, waar de ergste vergrijpen plaatsvinden (Koch en Zajas 2006: 132-133). En dat moet ook een neerslag in zijn *Ijssalon* vinden. Bas Vlugt staat dus niet op het mooie podium, hij kijkt opdringerig achter de coulissen en laat de “echte” mensen vertellen over de meest gruwelijke ervaringen die ze hebben meegemaakt. En mensen die van “echte” story’s houden vind je meestal in de kroeg. Zo krijgen we het verhaal van Monique opgediend. Volgens haar is Johannesburg

[. . .] de gevaarlijkste stad ter wereld. [. . .] De criminaliteit heeft de afgelopen jaren ongekende vormen aangenomen. Al mijn vrienden zijn ondertussen al overvallen. Op straat, in de auto, in huis. Bij mijn broer drongen ze het huis binnen en drukten zijn tienjarige dochtertje een geweer tegen haar hoofd en dreigden haar dood te schieten als niet onmiddellijk de kluis openging. (Vlugt 2002: 18-19)

Vlugt schetst gedetailleerd de grootstedelijke architectuur: de huizen beginnen steeds meer op forten te lijken, muren worden bekroond met prikkeldraad, alles wordt bewaakt door camera's, een gewapende wacht voor de deur – hoewel dat ook weer riskant kan zijn, want er zijn ook al veel mensen door hun eigen wacht doodgeschoten. Aan poorten hangen borden met de tekst “Armed Response” en mensen roepen de hulp in van private bewakingsdiensten, die samen met begrafenisondernemingen tot de snelst groeiende bedrijfstakken behoren. Rovers springen zonder pardon uit hun auto's en beginnen te schieten, waarbij de in Angola getrainde Boeren hun aanvallers doodschieten. Zuid-Afrikaners verlaten dus massaal het land maar komen er weer terug want “Zuid-Afrika is een prachtig land voor een vakantie” (Vlugt 2002: 19-20). Samen met de schrijver bevindt de lezer zich achter de coulissen, krijgt informatie van goed ingelichte inwoners. Zoals we al hebben aangetoond, staat achter Bas Vlugt zijn etnografisch gezag: hij was daar, de meeste lezers niet. Ze beschikken dus over twee mogelijke lezersstrategieën: of geloven ze aan de overgeleverde feiten (de ‘roman’-vorm doet hier volgens mij niets ter zake [P.Z.]), of ze verwerpen deze in hun geheel. Het eerste zal waarschijnlijk de meest voorkomende attitude zijn, want het relaas strookt goed met de beeldvorming rondom Zuid-Afrika.

Tijdens het lezen van de *IJssalon* is het moeilijk om niet te denken aan Jean Baudrillards essay *Simulacres et simulation* dat begint met een bekend verhaal dat door Jorge Louis Borges in de *Wereldschandkroniek* werd verteld (Baudrillards 1981). In het door Borges beschreven werk bereikte de cartografiekunst zo'n graad van perfectie, dat de kaart van één enkele provincie een hele stad besloeg en de kaart van het rijk, een hele provincie. Mettertijd voldeden deze mateloze kaarten niet en er ontstond een kaart van een rijk die de afmeting van het rijk had en op elk punt hiermee overeenstemde (Baudrillard 2005: 5-6). De kaart en de werkelijkheid staan tegenover zichzelf in een vreemde relatie want alle pogingen om te bepalen wat de realiteit is en wat alleen de voorstelling daarvan is, blijken tevergeefs te zijn. Hetzelfde vindt men in Vlugts relaas waarin de beelden van de verkende wereld zo boeiend zijn dat de wereld eromheen slechts op een slechte kopie lijkt. Steeds opnieuw demonstreert de auteur zijn ontgoocheling met de bestaande realiteit. En om zijn cognitieve dissonantie te verzachten, dist hij verhalen op die een gezochte spanning leveren. Op weg van Kimberley naar Kuruman zit hij in een minibus waar alleen de zwarten mee rijden. Het omnipotente geweld wordt met de nodige suspense afgebeeld:

Dan grijpt een kerel op het plein een langslappende zwerver beet en duwt hem hard tegen een minibus aan. Met een flits reflecteert de zon een mes dat voor de lucht klieft. Ik ben getuige van mijn eerste moord. Denk ik, heel even. Maar de man laat de zwerver los en moet lachen. Het is spel. Of intimidatie, ik weet het niet. Omstanders hebben geen acht geslagen op het voorval. Ik trek m'n pet dieper over mijn ogen en kijk naar beneden.

Maximum non-aanwezigheid is het enige waar ik nu behoefte aan heb. Angst is een bloeddorstig monster waar je als reiziger in Afrika niets aan hebt, maar dat je toch zonder uitnodiging en op de meest onwelkome momenten naar de stront vliegt. Juist nu komen er beelden in me op van blanke Zuid-Afrikanen die uit hun auto's worden gesleurd en midden op straat in koelen bloede worden doodgeschoten. (Vlugt 2002: 40-41)

4.2 Afrikaners—Op zoek naar archetypen

Kuruman, een stad ten noordwesten van Kimberley gelegen, is voor de auteur de meest verschrikkelijke uithoek van Afrika. Maar toch ook een heel nuttige uithoek die aan alle door hem gekoesterde verwachtingen voldoet en het “ware,” niet toeristische beeld van Zuid-Afrika laat zien: een totale scheiding van wit en zwart, agressieve Afrikaners en de achterlijkheid van lompe, onbeschaafde Boeren.

Steeds opnieuw onderneemt Vlugt de poging om het koloniale discours om te keren. Reeds op weg uit Kimberley naar Kuruman vereenzelvt hij zich met de onderdrukte zwarten. Zittend in de minibus kijkt hij naar “de wolkenkrabber van de diamanten” die de inwoners van Kimberley er continu aan herinnert wie in dit land de touwtjes in de handen heeft” (Vlugt 2002: 40). Aangekomen in Kuruman begeeft hij zich naar het restaurant “Kalahari Grill” —een grote kroeg van hout waar aan de wanden opgezette koppen van spiesbokken en gnoes hangen. Het plafond is volledig bedekt met vlaggen, onder meer de oude Zuid-Afrikaanse vlag, de vlag van Oranje Vrijstaat, die van de zuidelijke Verenigde Staten en de vlag van koloniaal Duitsland. Onze auteur zou er in geen geval kunnen eten. “Kan ik je helpen?” vraagt de barman. ‘Ik ben bang van niet’” (Vlugt 2002: 45). In Kuruman wonen geen zwarten, wat voor onze held afstotelijk is. Nog meer betreurenswaardig is het gebrek aan buitenlandse tijdschriften, waardoor de positie van de stad op de beschavingsladder in de ogen van Vlugt in een full-speed tempo zinkt. In de plaatselijke boekwinkel is er namelijk geen *International Herald Tribune* te koop alleen maar boeken en kranten in het Afrikaans.

Het aanbod is niet alleen Afrikaner georiënteerd maar ook ‘rather’ beperkt en gericht op mensen die liever niet willen weten wat er in de rest van de wereld gebeurt. Naast Afrikaner kranten (*Die Burger, Beeld*) liggen er wat tijdschriften over jagen op groot wild, *Panorama*-achtige sensatieblaadjes vol blonde dames met borsten van bovengemiddelde omvang, kookboeken, ansichtkaarten een schier onuitputtelijk aanbod aan bijbels. (Vlugt 2002: 46)

Vlugt bladert in de Afrikaanse vertaling van de bijbel en verwoordt zijn verrassing over het Genesisboek (2: 18) waarin de schepping van de vrouw wordt

beschreven: *“Ook het die Here God gesê; Dit is nie goed dat die mens alleen is. Ek sal vir hom ‘n hulp maak wat by hom pas.”* Voor de zekerheid zoek ik in een Afrikaans-Engels woordenboek het woord ‘hulp’ op, maar het is precies wat er staat. *“Meteen kopen”* (Vlugt 2002: 46). De lezer wordt zodoende bevestigd in de overtuiging dat de Afrikaans bijbelvertaling op een bijzondere manier de vrouwen discrimineert voor wie er in Kuruman geen plaats is, zoals voor de zwarten. Hetzelfde fragment klinkt in de nieuwe vertaling, uitgegeven door Bybelgenootskap van Suid-Afrika als volgt: *“Verder het die Here God gesê: dit is nie goed dat die mens allen is nie. Ek sal vir hom iemand maak wat hom kan help, sy gelyke”* (Gen 2: 18). In de Nederlandse Statenbijbel krijgen we te lezen: *“Ook had de HEERE God gesproken: Het is niet goed, dat de mens alleen zij; Ik zal hem een hulpe maken, die als tegen hem over zij”* (Gen 2: 18). We kunnen er echter zeker van zijn dat het etnografische gezag van Vlugt zijn lezer genoeg overtuigt.

Bart Vlugt wil ook hier achter de coulissen kijken, wat in het blanke Kuruman heel moeilijk lijkt te zijn. Daarom moet hij onmiddellijk na zijn aankomst naar de township om naar het voetbal te kijken, een sport waar in Zuid-Afrika voornamelijk zwarten van houden. Hij doet navraag bij de kroegeigenares: *“‘Voetbal?’ Ze trekt er een gezicht bij alsof ze zich net heeft verslikt in een slok zure melk. ‘Welk voetbal?’ ‘Welk voetbal? Bafana Bafana, natuurlijk.’ ‘Bafa-wat?’ ‘Het elftal van Zuid-Afrika.’ ‘O, spelen die? Ik zou het niet weten, wij kijken alleen rugby”* (Vlugt 2002: 44).

Alle Afrikaners die we in het boek tegenkomen, bezitten dezelfde rauwe eerlijkheid, het geloof in eigen gelijk en kracht, het eendimensionale, bijna aandoenlijke spierballengebeuren en het *“vertederende kleutertaaltje.”* De reden waarom ze de zwarten zo haten, verwoorden ze voor degenen die het willen horen:

Wat je hier hebt zijn bendes zwarten die rondtrekken en van tijd tot tijd op hun strooptochten ook Kuruman aandoen. Ze schieten je vrouw dood, verkrachten je dochter, schijten op je meubilair, maar je zit goed, want het stelen van oude boeken is wel het laatste wat in een kaffer zal opkomen. Trouwens, het wordt tijd dat je eens wat van Kuruman te zien krijgt. Je gaat op bezoek bij de kaffers in Rancheville, je gaat naar een missiepost van de Engelsen, maar Kuruman is dus een stad van Afrikaners. Vanavond neem ik je mee uit. (Vlugt 2002: 51)

Op de kennismaking met de *“echte”* Afrikaners valt niet lang te wachten. Om de echtheid van het beeld te garanderen dat niet door toevallige afwijkingen wordt misvormd, scheidt Bas Vlugt een prototype van de Afrikaner en noemt hem Karel. Karel brengt de auteur alleen maar vloekwoorden en drinkgewoonten bij; dat alles met een kitschachtige kerkmuziek op de achtergrond.

‘Brandy maakt je agressief,’ licht Karel toe. ‘Daarom noemen we het karatewater. Een échte Afrikaner drinkt geen whisky, daar word je moe van en rum maakt je gek.’ Het is me eerst niet duidelijk, maar agressiviteit geldt voor Afrikaners als een deugd. ‘Je moet kunnen vechten, gewoon met je handen, maar je moet ook met een wapen kunnen omgaan om je land, je huis en je gezin te kunnen verdedigen,’ zegt Karel. ‘Je hebt dat nodig om je hier staande te houden. Als ik voor iedere keer dat iemand een geweer tegen m’n hoofd heeft gedrukt een rand zou krijgen, had ik genoeg geld voor een weekendje Mauritius.’ (Vlugt 2002: 62)

In de kroeg heerst natuurlijk een apartheid die niet alleen op de zwarten wordt toegepast:

‘Kaffers komen er natuurlijk niet in. We hebben hier ook veel Portugezen in Kuruman en aangezien ze niet blank zijn, komen die er ook niet in. Engelsen mogen naar binnen, want die zijn wel blank, maar ze komen meestal niet omdat ze nogal wat risico lopen om in elkaar te worden geslagen; we hebben een hekel aan *soutpielen*.’ ‘De Portugezen zijn zwart?’ ‘Nee, dat zei ik niet. De Portugezen zijn niet-blank. Dat kan je toch wel zien? Donkere haren, donkere ogen en een lichtbruin gekleurde huid.’ ‘En daar willen jullie niet mee mengen.’ ‘Nee, natuurlijk niet.’ ‘Jullie willen het Afrikaner volk zuiver houden.’ ‘Precies.’ Karel neemt een slok mampoer maar verslikt zich daar bijna in. ‘O ja,’ proest hij, ‘en homo’s komen er natuurlijk ook niet in.’ ‘Ook geen Afrikaanse homo’s?’ ‘Wij hebben niet zoiets als homo’s.’ ‘Ach kom, Karel.’ Hij maakt een afwerend gebaar. ‘Ja, ik weet wat je wil zeggen. Natuurlijk zijn er onder de Afrikaners ook homo’s en we hebben ook blanken die willen trouwen met een Engelse, een Portugese of van mijn part met een kaffer, maar wat ik bedoel is dat die mensen zich niet in Kuruman kunnen handhaven. Ze gaan naar Johannesburg of Kaapstad, want hier zouden ze steeds worden *gemoerd*. Is het niet door de blanken dan wel door de zwarten.’ (Vlugt 2002: 62-63)

Wat zijn dus de échte Afrikaners? Ze voldoen aan een hele serie van specifieke eigenschappen: ze zouden nooit onder muskietengaas gaan slapen of malariapillen slikken als ze gaan jagen; de échte Afrikaner bezit een stuk land met een eigen huis, een bakkie, minstens één koe, een geweer, een hond en een vrouw. Ook het uiterlijk blijft niet onbelangrijk want “de meeste Afrikaners zien eruit als de finalisten van de Afrikaner-van-het-jaar-verkiezingen, drie keer 250 pond kipfilet met baard” (Vlugt 2002: 66).

Tot slot

Vlucht realiseert een carnavaleske voorstelling van een wereld die op zijn kop staat: de realiteit van Zuid-Afrika wordt vanuit de vermeende coulissen beschreven en het podium als een soort “antiwereld” afgedaan. Het door de auteur opgebouwde etnografische gezag laat de lezer aan de echtheid van de coulissen geloven waardoor de indruk ontstaat dat Vlucht in de postkoloniale omkering slaagde. Zijn frontale aanval op de Afrikaners lees ik als een historische genoegdoening. Dit is in feite het boek over Afrikaners. Ze worden tot archetypen gereduceerd: dom, onbeschaafd, gewelddadig en racistisch. Van een omkering kan er hier echter nauwelijks sprake zijn: de inheemse bevolking wordt als een zwijgende massa afgebeeld. De zwarte passagiers van de minibus, klanten in de zwarte kroeg of dansende Bosjesmannen komen niet aan het woord of laten alleen een paar nietszeggende zinnen aan zich ontvallen.

Terwijl hij zwervend de toeristische façade betwist, vervalt Vlucht in een strekking die het hem moeilijk maakt om de realiteit te begrijpen. Hij zoekt uitsluitend plaatsen en situaties op die volgens hem op een radicale manier verschillen van het toeristische podium, hij wil alleen beelden bekijken die de keerzijde van de geordende werkelijkheid tentoonstellen. Om met Goffman af te sluiten: onechte coulissen zijn dubbel bedrog.

Verwijzingen

- Barker, Chris. 2005. *Studia kulturowe. Teoria i praktyka*. Vert. Agata Sadza. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego [2003. *Cultural Studies: Theory and Practice*. London: Sage Publication].
- Baudrillard, Jean. 2005. *Symulakry i symulacja*. Vert. Sławomir Królak. Warszawa: Sic! [1981. *Simulacres et simulation*. Paris: Édition Galilée].
- Bijbel. Statenvertaling*. Mei 2006 <<http://www.statenvertaling.net/bijbel/gene/2.html>>.
- Clifford, James. 2000. *Kłopoty z kulturą. Dwudziestowieczna etnografia, literatura i sztuka*. Tłum. Ewa Dzurak, Joanna Iracka, Ewa Klekot, Maciej Krupa, Sławomir Sikora, Monika Sznajderman. Warszawa: Wydawnictwo KR [1996. *The Predicament of Culture. Twentieth Century Ethnography, Literature and Art*. Cambridge: Harvard University Press].
- . 2004. “Praktyki przestrzenne: badania terenowe, podróże i praktyki dyscyplinujące.” Reds. Marian Kempny, Ewa Nowicka. 139-179.
- Conradi, Peter. 2002. *Verslaafd aan Afryka. Bas Vlucht over reizen, reisverhalen en reisauteurs*. Feb.2006 <http://www.geografie.nl/geografie/inhoud_show.php?id=248>.
- Die Bybel. Nuwe vertaling*. 1991. Goodwood: Bybelgenootskap van Suid-Afrika.
- Geertz, Clifford. 2000. *Dzieło i życie. Antropolog jako autor*. Vert. Ewa Durak en Sławomir Sikora. Warszawa: Wydawnictwo KR [1988. *Works and Lives: The Anthropologist as Author*. California: Stanford University Press].
- Goffman, Erving. 2000. *Człowiek w teatrze życia codziennego*. Voorwoord Jerzy Szacki. Vert. Helena Datner-Śpiewak en Paweł Śpiewak. Warszawa: Wydawnictwo KR [1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Gardencity: Doubleday].

- Kempny, Marian, Ewa Nowicka, reds. 2004. *Badanie kultury: Elementy teorii antropologicznej. Kontynuacje*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Koch, Jerzy, en Paweł Zajac. 2006. "They Pass Each Other by, too Busy Even to Wave": J.M. Coetzee and his Foreign Reviewers." *A Universe of (Hi)Stories. Essays on J.M. Coetzee*. Red. Liliana Sikorska. Frankfurt Am Main: Peter Lang Verlag. 111-150.
- Kowalski, Piotr. 2002. *Odyseje nasze byle jakie: Droga, przestrzeń i podróżowanie w kulturze współczesnej*. Wrocław: Atła 2.
- Leenhardt, Jacques. 1973. *Lecture politique du roman: La Jalousie d'Alain Robbe-Grillet*. Paris: Minut.
- Lévi-Strauss, Claude. 1964. *Smutek tropików*. Vert. Aniela Steinsberg. Warszawa: PIW [1955. *Tristes tropiques*. Paris: Plon].
- MacCannel, Dean. 2002. *Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej*. Vert. Ewa Klekot en Anna Wieczorkiewicz. Warszawa: Muza SA [1976. *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. California: University of California Press].
- Schimanski, Johan. 2004. *Postkoloniale Reise als Umkehrung*. (Rezension über: Kati Stammwitz: 'Travel Writing the Empire doesn't Imply.' *Studien zum postkolonialen Reisebericht*.) April 2006
<http://iasl.uni-muenchen.de/rezensio/liste/Schimanski388476425X_407.html>.
- Stammwitz, Kati. 1999. "Turning the Telescope in the Other Direction: Four Interviews with Post-Colonial Travel Writers. Pico Iyer, Frank Delaney, Dan Jacobson, and Dervla Murphy." Mei 2006 <http://webdoc.gwdg.de/edoc/ia/eese/artic99/stamm/1_99.html>.
- . 2000. *'Travel Writing the Empire doesn't Imply': Studien zum postkolonialen Reisebericht*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier.
- Vlugt, Bas. 1997. *Zimbabwe / Botswana / Namibië*. Haarlem: Uitgeverij Gottmer/Becht bv.
- . 2002a. *De ijssalon van dokter Harry*. Amsterdam: Uitgeverij 521.
- . 2002b. *Kenia / Tanzania / Zanzibar*. Haarlem: Uitgeverij Gottmer/Becht bv.
- . 2003. *Koken met één arm—Een introductie tot het vaderschap*. Amsterdam: Uitgeverij 521.
- . 2004a. *Mali / Burkina Faso*. Haarlem: Uitgeverij Gottmer/Becht bv.
- . 2004b. *Seks me je eigen vrouw—Een introductie tot het huwelijk*. Amsterdam: Uitgeverij 521.
- Youngs, Tim. 2004. "The Importance of Travel Writing." *The European English Messenger* 13.2: 55-62.